

Publikacja dofinansowana ze środków budżetu państwa w ramach programu Ministra Edukacji i Nauki pod nazwą Społeczna odpowiedzialność nauki, nr projektu SONP/SN/548433/2022, kwota dofinansowania 112 849,36 zł, całkowita wartość projektu 125 388,36 zł.

Wiedza zakazana jako problem etyczny

Dr Jacek Poznański SJ

Katedra Logiki, Epistemologii i Filozofii Nauki

Instytut Filozofii

Uniwersytet Ignatianum w Krakowie

Wiedza zakazana jako moralna granica nauki

- szeroko rozumiana filozofia nauki;
- problematyka granic nauki;
- aksjologia nauki;
- etyka badań naukowych;

Etyka nauki i wolność nauki

Wymóg kultywowania wartości etycznej jaką jest wolność nauki:

- wynika z tezy o autonomii nauki, a jego adresatem jest społeczeństwo;
- dotyczy człowieka, bytu moralnego, który podejmuje określone w ramach nauki działania w celu zdobycia wiedzy.

Kazimierz Ajdukiewicz - cztery istotne dla nauki wolności:

„Wolność uprawiania nauki wymaga (...), by uprawiający naukę cieszył się wolnością wyboru zagadnień, wolnością wyboru metody, czyli sposobu ich rozwiązania, wolnością myśli i wolnością słowa” (2020, s. 7).

Etyka nauki i wolność nauki

Wolność badań naukowe należy wspierać i chronić, ponieważ:

- zdobywanie wiedzy oraz zastosowania mają wiele pozytywnych konsekwencji;
- konsekwencje i zastosowania są ze względu na człowieka i jego dobro;
- człowiek ma potrzebę rozumienia, jest racjonalną istotą, dla której życie umysłowe jest czymś szczególnym;
- wiedza dostarcza człowiekowi poznawczej orientacji, bez której nie byłby w stanie skutecznie funkcjonować i działać w świecie,
- wiedza ułatwia też realizację innych ludzkich przedsięwzięć i zdobywanie innych zasadnych dóbr.

Etyka nauki i wolność nauki

- **Czy etyczna interwencja w naukę jest zamachem na wolność nauki?**
- **Stanowiska:**
 - 1) etyczna interwencja jest usprawiedliwiona ze względu na konsekwencje badań naukowych dla ludzkości i niewystarczalność mechanizmów samokontroli;
 - 2) społeczna i polityczna kontrola nauki jest nieunikniona, ale należy wypracować takie jej formy, które minimalizowałyby zagrożenia dla wolności nauki;
 - 3) zewnątrzne sterowanie grozi sparaliżowaniem nauki i podważeniem już wypracowanego etosu nauki (biurokratyzacja);

Etyka nauki i wolność nauki

W proces badania naukowego zawsze uwikłany jest człowiek, dlatego zawsze istnieje moralne ryzyko dla:

- eksperymentatorów,
- obiektów, w szczególności ludzi i zwierząt, na których tych eksperymentów się dokonuje,
- biernych obserwatorów,
- tych, którzy o badaniach w danej dziedzinie się dowiadują,
- całej ludzkości.

Etyka nauki i wolność nauki

Istotna kwestia przy rozważaniu moralności badania naukowego dotyczy pytania:

- **kto jest narażony na ryzyko?**

Dlatego:

- wszyscy wystawieni na ryzyko powinni mieć prawo, aby być dobrze poinformowani o skali ryzyka, konsultowani i włączeni w podejmowanie decyzji;
- wolność badaczy winna być skoordynowana z uzasadnionymi interesami innych, także całej społeczności (wyważenie interesów);
- postęp nauki i jej granice są kwestią wyważenia pomiędzy zakresami wolności różnych podmiotów: osób i grup ludzkich.

Idea wiedzy zakazanej

Def. Wiedza zakazana: wiedza z zasady, na gruncie moralnym, zabroniona

Problem istnienia wiedzy zakazanej:

- Czy może istnieć wiedza moralnie zła? - moralność przysługuje podmiotom;
- Czy może chodzi o moralną niestosowność posiadania jakiegoś elementu wiedzy przez człowieka? – moralność wiedzy odniesionej do człowieka;

Idea wiedzy zakazanej

Problem istnienia wiedzy zakazanej – inne spojrzenie:

- jeśli wiedza to prawdziwe i uzasadnione przekonanie, wówczas wiedza jest zdobywaniem prawd, docieraniem do prawdy;
- jeśli prawda jest traktowana zamiennie z dobrem, to prawda może posiadać status moralny;
- wiedza prawdziwa jest dobrem, a więc rodzi zobowiązanie moralne;

Problem posiadania wiedzy zakazanej

- niestosowność/niemoralność posiadania wiedzy może wynikać z niestosowności metod jej zdobycia;
- jeśli jedynymi dostępnymi sposobami zdobycia jakiejś wiedzy są moralnie niestosowne metody, to taka wiedza staje się czymś, czego ludzie z pewnością nie powinni posiadać;
- nie świadczy to o tym, że jest coś niestosownego w wiedzy samej w sobie;

Problem zdobywania wiedzy zakazanej

Problemy etyczne związane z wyborem metody naukowej:

- badania, których przedmiotem staje się człowiek lub społeczeństwo;
- metody eksperymentalne stosowane w badaniach psychologicznych czy socjologicznych (kwestia ludzkiej godności lub uczciwości);
- wysokie ryzyko dla człowieka, np. eksperymenty na ludzkim materiale genetycznym, poszukiwanie kontaktu z obcymi cywilizacjami (rezultaty są trudno wyobrażalne).

Problem zdobywania wiedzy zakazanej

W kwestiach etycznych związanych z metodą czy procedurą badawczą:

- **moralną granicą badania naukowego jest zasada: dążenie do celów, nawet samych w sobie dobrych i stosownych, nigdy nie usprawiedliwia użycia niemoralnych środków (metod);**

Problem posiadania wiedzy zakazanej

W kwestiach etycznych związanych z metodą czy procedurą badawczą:

- granica jest wyznaczona przede wszystkim moralnym imperatywem nakazującym szacunek wobec człowieka jako osoby;
- sens tej granicy polega na zakazie używania niektórych metod, **nie jest natomiast zakazem zdobywania wiedzy**, chyba że ta wiedza byłaby możliwa do uzyskania tylko i wyłącznie przy zastosowaniu niedopuszczalnych moralnie metod;
- trudno przewidzieć, czy w przyszłości nie zostaną odkryte i opracowane dopuszczalne moralnie metody zdobycia tej samej wiedzy.

Problem korzystania z wiedzy zakazanej

- Problem wykorzystania niestosownie zdobytej wiedzy, np. zbiorów danych, informacji albo źródeł danych już zdobytych (w wyniku tortur lub eksperymentów medycznych na ludziach);

Według Nicholasa Reschera:

„Bylibyśmy nierozsądni, rezygnując z tak zanieczyszczonych fragmentów wiedzy medycznej, pozbawiając w ten sposób, z powodu błędnego purytanizmu, obecnych i przyszłych pacjentów potencjalnie skutecznych metod leczenia”. (1987, s. 4).

- Wątpliwości - kwestia pragmatycznej natury wiedzy i konsekwencji rozpowszechniania takiej wiedzy.

Pragmatyczna natura wiedzy

Wiedza wpływa na całego człowieka, a nie tylko na jego stany umysłowe:

- kontakt z wiedzą i jej rozumienie ma konsekwencje dla człowieka, np. fenomen mentalnych konsekwencji wiedzy: wiedza zawsze zmienia sposób widzenia i postrzegania otaczających rzeczy, a także otwiera nowe możliwości działania (P. Gärdenfors, 1990).
- człowiek, który zdobył jakieś poznanie, jest już innym człowiekiem, będzie inaczej rozumiał świat, strukturyzował i badał go, zmieni swoje do niego odniesienie.
- przykład: zdobycie wiedzy o osobowej godności człowieka i wynikających z niej prawach zasadniczo zmieniły idee o tym, co można robić z człowiekiem, ukształtowały moralność.
- wiedza jest nie tylko źródłem informacji, ale może powodować psychiczne napięcia i działać destabilizująco na funkcjonowanie człowieka, może prowadzić do przygnębienia, cierpienia czy rozpacz, a więc posiada inne, nie tylko poznawcze konsekwencje.

Idea wiedzy zakazanej

Tezy teoretyczne, a nie tylko ich aplikacje, mają konsekwencje dla ludzkiego życia.

Nicholas Rescher: *„Człowiek nie jest tylko teoretyczną istotą, która dąży do zrozumienia, ale praktycznym bytem, który działa w świecie, a działa, mając na względzie nie tylko teoretyczne cele (wiedza, systematyzacja itd.), ale ściśle praktyczne cele afektywnego życia. A zatem, zdania, które akceptujemy, w części służą teoretycznym celom (w odniesieniu do naszego rozumienia prawdy i jej systematyzacji), ale także służą ściśle praktycznym celom ludzkiego dobrostanu i afektywnej oraz przyjemnościowej stronie naszego życia. **Zdania, które akceptujemy, są przewodnikiem dla życia (...)**” (1973, s. 260).*

- Wypowiedź ta ma charakter antropologicznej tezy, która mówi o integralnym związku wymiaru teoretycznego i praktycznego przyjmowanych przez człowieka tez.

Problem rozpowszechniania wiedzy zakazanej

- **przykłady wiedzy, która mogłaby zaszkodzić ludziom**, np. wiedza o dacie własnej śmierci, badania dotyczące uzdolnień mniejszości rasowych, wiedza o kataklizmie niszczącym rodzaj ludzki;
- niewłaściwe wykorzystanie tej wiedzy jest zbyt łatwe i kuszące;
- roztropnym i moralnie odpowiednim podejściem byłoby traktowanie takiej wiedzy jako zakazanej i nierozpowszechnianie jej, nawet jeśli udałoby się ją zdobyć;
- naczelną wartość: utrzymanie społecznego porządku, który zostałby zaburzony przez rozpowszechnianie takiej wiedzy.

Wiedza naukowa jako wiedza fallibilna

- fallibilizm tez i teorii naukowych: nigdy nie można wykluczyć, że dalsze badanie naukowe nie będzie wymagało ich modyfikacji albo wymiany (Karl R. Popper);
- konsekwencje niektórych elementów wiedzy mogłyby być na tyle przerażające, że należałoby im odmówić akceptacji niezależnie od liczby i wagi empirycznych dowodów przytoczonych na ich poparcie;
- przykład: z powodów moralnych nie powinno się nigdy akceptować tezy:
„człowiek jest całkowicie zdeterminowany, jest marionetką, a jego wolna wola, odpowiedzialność i autonomiczna podmiotowość są iluzjami”;
- moralne wartości winny być uwzględniane przy konstruowaniu naukowych standardów akceptacji takich tez;
- standardy te należy ustalić na takim poziomie, aby nigdy nie można było ich osiągnąć.

Wiedza naukowa jako wiedza fallibilna

- moralnie usprawiedliwione jest tylko przyjmowanie prawdy;
- wiedza naukowa ze swej istoty jest niezupełna i korygowalna;
- Władysław Kunicki-Goldfinger (1991, s. 104):
„Uważa się ogólnie, że prawda nie może być szkodliwa, co jest zapewne słuszne. Ale niepełna prawda może być – i często bywa – szkodliwa. Nauka dociera tylko do relatywnej, przejściowej i przybliżonej prawdy”.
- stąd akceptacja jej tez ma zawsze moralny aspekt – jest decyzją człowieka;
- w konsekwencji nauka winna uwzględniać czynnik moralny, np. w ustalaniu standardów akceptacji tez naukowych;

Etyka nauki i wolność nauki

Nicholas Rescher - wolność nauki nie jest nieograniczona:

„[n]igdy nie powinno się zapominać o fakcie, że wiedza jest tylko jednym dobrem pośród innych. (...) Choć wiedza jest ważnym aspektem dobra, w żadnym razie nie jest niepodzielnie rządzącym czynnikiem, któremu zawsze i wszędzie należy przyznać pierwszeństwo”
(1987, s. 10).

Zdaniem Reschera (1987, s. 14):

- we wszystkich wymiarach życia ogranicza się prawa i żądania jednych ludzi, by ochronić interesy innych, i w ten sposób próbuje się powiększać dobro wspólne;
- chociaż żądania wysuwane w imię nauki są uzasadnione, to jednak nie muszą one automatycznie przeważać w razie konfliktu z innymi ludzkimi interesami.

Podsumowanie

Zdaniem Reschera, przy dyskusji moralnych granic określonych badań naukowych pomocne jest uwzględnienie trzech podstawowych zasad:

- badanie naukowe jest ludzką aktywnością i winno być poddane temu samemu ogólnemu standardowi moralnej oceny, który jest używany do oceny innych rodzajów ludzkiej aktywności;
- w wiedzy należy szukać rozwiązań dla kolejnych problemów, które ludzkość napotyka, dlatego tylko poważne racje, jasne i rzeczywiste zagrożenia mogą prowadzić do uzasadnionego ograniczenia możliwości wolnego badania;
- w ludzkim świecie niewiele kwestii jest jasnych i wyraźnych, dlatego konieczna jest umiejętność kompromisu, rozsądne wyważenie żądań możliwości wolnego badania oraz innych ważnych i uzasadnionych ludzkich interesów.

Bibliografia

- Ajdukiewicz K., *O wolności nauki*, „Nauka” 2(2020), s. 7-24.
- Galewicz W., *O etyce badań naukowych*, *Diametros* 19(2009), s. 48-57.
- Kunicki-Goldfinger W.J.H., *Problemy moralne poznania naukowego i zastosowań nauki*, w: (red.) J. Goćkowski, K. Pigoń, *Etyka zawodowa ludzi nauki*, Zakład Narodowy Ossolińskich - Wyd. PAN, Wrocław-Warszawa-Kraków 1991, s. 95-106.
- Lekka-Kowalik A., *Etyka badań naukowych – nowa dyscyplina filozoficzna*, „Roczniki Filozoficzne” 45–46(1997/1998), nr 2, s. 83–118.
- Lekka-Kowalik A., *Nauka i etyka nauki. Owoce wiążącej mocy prawdy*, „Ethos” 24(2011), nr 3(95), s. 161–174.
- Lekka-Kowalik A., *Etyka w nauce*, w: S. Janeczek i A. Starościc (red.), *Etyka* (tom V serii “Dydaktyka filozofii”), Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, s. 281-298.
- Murawski R.Z., *Etyczne aspekty działalności badawczej w naukach empirycznych*, Wyd. UW, Warszawa 2011.
- Promieńska H., *Etyka w nauce. Nowe wyzwania i nowe dylematy*, *Nauka* 3(2010), s. 145-162.
- Rescher N., *The coherence theory of truth*, Oxford: Clarendon Press 1973.
- Rescher N., „Forbidden knowledge: moral limits of scientific research”, w: tenże, *Forbidden knowledge and other essays on the philosophy of cognition*, Dordrecht: D. Reidel 1987, s. 1-16.
- Styczeń T., *Czy istnieje etyka dla naukowca?*, „Ethos” 44(1998), s. 75–83.

Dziękuję za uwagę!